

ЂУРА ЉОЧИЋ

ШКОЛОВАЊЕ И ПРИПРЕМА ЗА ЖИВОТ

Иако је био један од најближих сарадника Светозара Марковића и допринео, бар у почетку, да покрет младих револуционара узбурка кнежевину Србију и Србе ван ње, Ђура Љочић је ипак остао у дубокој сенци Светозареве громаде. Историчари овог покрета једва су га овде-онде поменули; а ниједна од свих наших енциклопедија није му посветила макар редак-два. Оправдање за ово се налази у томе што је ерупција снаге и идеја Светозара Марковића многе од његових сарадника, па и Ђуру Љочића, оставила по страни од општег тока догађаја или их задржала на периферији збивања. Затим, овоме је допринео и сâм Ђура својим повлачењем са историјске позорнице, уласком у ток обичног грађанског живота, својим недозвољеним поступцима, и то до те мере да је себе избрисао чак и из сећања својих најближих потомака, да му се сада ни за гроб не зна. Овим редовима желимо да мало више осветлимо живот и рад Ђуре Љочића и да га извучемо из заборавâ. На жалост, нећемо у свему успети, јер као што је Љочић испао из сећања људи, тако су и многи документи везани за његов рад и његове поступке испали из архива и оставили многе неразјашњене околности.

Документ о рођењу и крштењу Ђуре Љочића није се могао наћи. Посредно се закључује да је рођен 1843. На изворе о његовим годинама вратићемо се касније. Рођен је у Шапцу, у роду Љота, односно Љочића, који су око 1820. из Гопеша у Македонији дошли у Јагодину (данас Светозарево). Када се јунак из првог српског устанка Цинцар Јанко Поповић, родом из Охрида, вратио из избеглиштва у Србију после слома 1813, настанио се у Шапцу и ту је око 1830. превео Љочиће.¹

У памћењу потомака Љочића чувају се трагови о неком одважном прадеди Љочи, који се као трговац био добро обогатио и у чијој се кући јело из сребрног посуђа. Он није могао да се сложи са владавином кнеза Милоша, па је, по сачуваној традицији, чак приредио сахрану правде, као што је нешто касније Љуба Ненадовић плаћао црквена звона да огласе „смрт“ његова листа „Шумадинке“. Кад би се из заборавâ могло извући име овог шабачког бунтовника, можда би се у архиви могао наћи и неки документ који би ближе осветлио његов лик, а самим тим дао више светлости за упознавање и разјашњење поступка његова сина или унука Ђуре, такође бунтовника и прекршитеља устаљених норми.

¹ Душан Ј. Поповић, *О Цинцарима*. Друго издање, Београд, 1937, стр. 404—405.

Документи су сачували од заборава и име Танасија Љочића, свакако Ђуриног стрица, чије је домаћинство ушло у попис шабачких житеља 1862. са његовим именом, именом жене и шесторо деце.² Доцније ће се он појавити као дужник Управе фондова у Београду. — Од осталих Љочића сачувани су од заборава Ђурин млађи брат Светозар, професор Војне академије, умро 1892, и сестра му Драга (1855—1926), добро позната наша прва жена лекар, удата за Рашу Милошевића.

Заборавност потомака и опустошеност и несређеност наших архива не дозвољава нам да забележимо ни имена родитеља Ђуре Љочића, нити да кажемо нешто ближе о Ђурином школовању. Према *Споменици Шабачке гимназије*, Ђура је завршио шабачку полугимназију 1858, а брат му Светозар 1859.³ Замуђивања и забуне око Ђуре Љочића почињу још од његова детињства. Прво, не знамо имена родитеља, а ево сада у *Споменици* и забуне око његова имена. Он је овде забележен као Ђорђе Мочић. Како је дошло до тога? Па Ђура је заиста крштен као Ђорђе, али је он тако упорно употребљавао облик Ђура да је тај облик временом натурао и званичним актима и — историји. На неким местима писало је „Ђорђе“, па прецртавано и писано „Ђура“. А оно „Мочић“ је настало погрешним читањем предвуковског Љ: уместо као Љ, прочитано је као М.

Завршивши гимназију, млади Ђорђе-Ђура није одмах наставио школовање. Изгледа да је богатство Ђуриног оца прошло као што ће доцније проћи и Ђурино богатство. Стога и Ђура и брат му Светозар одлазе у Војну академију, односно у Артиљеријску школу, како се тада звала. Ова школа у почетку није вршила упис питомаца сваке године, већ сваке треће. Стога се Ђура уписао у Академију тек 1860. Школски другови су му били Радомир Путник, Михаило Илић, Михаило Срећковић, Кока Миловановић, Павле Шафарик и др.⁴

У Академији Ђура је био међу првима по успеху и увек „врло прилежан“. Међутим, како је више залазио у момачке године, тако се у њему све више развијала непокретност, својеглавост и бунтовништво. Штета је што не можемо установити да ли је то бунтовништво одјек оног сахрањивања правде од стране његова оца или деде, или је то био почетак општег омладинског бунта који ће се ускоро каналисати кроз Уједињену омладину српску. У сваком случају, Ђура је у свом ставу претерао и морао је осетити прву горчину живота: на крају пете године, 1865, кад је требало ускоро добити официрски чин и стати на своје ноге, Ђура је био лишен наредничког чина и истеран из Академије.

На уверењу о успеху — „Бележке Успеха за V-ту 1864—65-ту год. Питомца Артиљеријске Школе Ђорђа Љочића“ — стоји: „Примедба. И у овој школској години врло прилежан, но сувише себе цени, зато је постао горд и при концу школске године, по решењу Министра војске од 20. Јулија 1865 Ф. №-2377. због непокорности чина наредничког лишен и из Школе као недостојан изтеран.“

² Архив Србије, М. Ф. — пром., пописне књиге 1862, бр. 140.

³ *Споменица Шабачке гимназије 1837—1937*, Шабац, 1938, стр. 297—298.

⁴ *Споменица педесетогодишњице Војне академије 1850—1900*, Београд, 1900, стр. 123—124.

Тако се Ђура Љочић у својој 22. години нашао на улици, без свршене школе и без средстава за живот. Но, он није клонуо духом. Био је свестан да је сам довео себе до овога и решио се да сам нађе решење настале ситуације. Ми немамо његово мишљење о свему овоме; али, судећи по његовим дошњим посртањима и — падањима, имамо утисак да је он себе само челичио у оваквим доживљајима, али да их није избегавао у животу. Он је изграђивао у себи једног пркосника; али, није имао умне снаге да се са својим пркосом очува на висини, да не посрне у оном што је најосновније у нашој човечности.

Дакле, Ђура не само да није клонуо духом, већ је нашао решење које му је обећавало много лепшу будућност него што је официрски позив. Одлучио је да пође на техничке студије, и то не да се упише на технички факултет Велике школе у Београду, на коме је баш тада студирао Светозар Марковић, већ да оде у Цирих на Политехнику.

Ђура је дошао у Цирих 1865. До јула 1867. на поменутој школи завршио је „инжинирски курс“ и одмах се молбом обратио Министарству просвете за државну помоћ за своје даље усавршавање. То се све види из поменуте Ђурине молбе. Са овом молбом почиње низ Ђуриних молби и представки у току идуће две године. Ми ћемо их већином дати у целини, јер су значајан материјал за упознавање и Ђурине биографије и његових погледа на извесна питања и проблеме у Србији. Та прва молба гласи:

„Господину Министру просвете и црквених дела

Подписани узимам слободу, учтиво поднети Господину Министру просвете и црквених дела ову молбу:

Као што се из поднешених и приложених сведочанстава види, подписани свршио сам пре два месеца на швајцарској политехници у Цириху цео инжинирски курс. Но како се за савршеније изражавање у овој струци, поред теоријског захтева још и практично изражавање, и како ја подписани са својим приватним средствима, нисам у стању да подпуно се у оба правца изобразити могу, због сиромаштва мога: то се учтиво обраћам, Господину Министру просвете и црквених дела с молбом, да би изволео одредити ми правитељствену помоћ из обзира на важност моје струке по земљу нашу, и из обзира на сиромашно стање моје.

Да бих своју цель постићи могао, како ваља, молим Господина министра, да изволи одредити ми правитељствену помоћ на 2 до 2¹/₂ године, како бих доста времена имао, да у пракцици изучим администрацију железница поглавито швајцарских, и да учествујем при практичном извршењу самих железница. За то изучење држим, да ће ми довољно бити 1¹/₂ година; лети ћу учествовати у практичном извршењу, а зими изучаваћу администрацију на повећим железничким станицама. Ону годину дана још молим Господина министра, да ми дозволити изволи на циришкој политехници провести, где ћу вратив се са пракције, моћи још једанпут чути искључиво Г. професора Culmann-а — Графијску статику и остале предмете, које он предаје, уједно израђујући Графијску статику за употребу србску.

Надајући се, да ће Господин Министар просвете и црквених дела изволети ову моју молбу саслушати, очекујем милостива решења и молим за благонаклони од-

говор. Надајући се још, да ће се Господин Министар смилovati и у призрење узети моје сиротно стање, те ми благоволан одговор што пре послати.

17 Септембра 1867.
у Женеви.

Остајем
Господина Министра
Покорни
Ђура Љочић
Steinbockgasse N 7.
Zürich⁵

Са овом својом молбом Ђура је доживео тешко разочарање и још једном осетио горчину живота. Но, и овом приликом сам Ђура је томе допринео. Како се то догодило?

Кад је стигао у Цирих, Ђура Љочић је тамо затекао већу групу српских ђака и студената, који су учили али и у великој мери већ дубоко загазили у бунтовничка и револуционарна стремљења. Ми се на томе нећемо задржавати, јер је ту средину лепо описао Јован Скерлић у свом делу о Светозару Марковићу.⁶ Бунтовник по природи, већ осведочен као деградирани војни питамац, Ђура је брзо ушао у нов круг младих и чврсто стао на њихове политичке позиције. Најближи су му били његов Шапчанин Стеван Д. Поповић и Пера Велимировић, будући српски државници и министри. И баш са Поповићем и Пајом Миљковим „у очи Ускрса“ 1867. Ђура се јавио у новосадској „Застави“ са својим првим политичким саставом под насловом *Омладини српској*. Догодио се, дакле, да ови омладинци, још пре појаве Светозара Марковића — док он још у Русији није начисто да ли да се усавшава у техници или да се ода политици и публицистици — одлучно приђу Уједињеној омладини српској и у водећем српском листу „Застави“ дискутују о основним проблемима омладине и њеним дужностима. Шта су рекла та три млада човека?

„Ово је по нас и по наш народ у сваком смислу врло важно доба. У тако важном добу изискујете од нас свестан и неуморан рад...“ У продужетку говоре о значају сложног рада омладине и наглашавају важност чланка у бечкој „Зори“ од 29. марта, прештампаног у „Застави“ бр. 26 исте године. То је познати програмски чланак, у коме се говори о задацима Уједињене омладине српске после њене новосадске скупштине 1866, а пред скупштину у Београду. У наставку чланка, уместо „Зоре“ предлажу „Заставу“ за званичан омладински лист, иако је „Застави“ био забрањен улазак у Србију због њеног негативног става према влади кнеза Михаила. „Овој незгоди, што *Застава* не сме прелазити у Србију, лако би се доскочити могло, ако би се њен уредник на то склонио, да се ова омладинска радња [текст о омладини] обашка (макар и на мањем формату) прештампави и члановима омладине у Србију шаље.“ За овим предлажу стварање средишног уређивачког одбора за омладинску штампу, јер ће то омогућити „наше чвршће уједињење“.⁷

⁵ Архив Србије, МПС, 1870. фасц. L/150. У овој фасцикли је сва преписка Ђуре Љочића са Министарством просвете почев од 1867.

⁶ Јован Скерлић, *Светозар Марковић*, Београд, 1910. Ново издање 1922.

⁷ *Застава*, 1867, бр. 37, стр. 3.

Крајем јуна исте године Ђура Љочић и Паја Миљков, без Стеве Д. Поповића, поново су се обратили „Омладини србској“, такође преко „Заставе“. Њихов чланак се односи на услове под којима ускоро треба да се одржи скупштина Уједињене омладине српске у Београду. Поред осталог, истичу значај слободе самог доласка на скупштину и значај слободе говора на њој. С обзиром на политичко стање у Србији, они сумњају да се омладини у Београду може обезбедити слобода говора и слобода закључака, мада би „желели из свег срца да се састанци „омладине“ држе редом, у Војводини, Србији, Црној Гори, Херцеговини, Босни, Далмацији, Старој Србији, јер је све то србско“. Мисле да би рад скупштине био најслободнији у Црној Гори, али је тешко тамо доћи. А у Србију сумња у, јер „је из Србије уобште, а нарочито из Београда, већ одавна изагната и слободна реч и слобода састанка“. Наглашавају да у Србији нема ни закона, ни објективног суда, и да ће жандарми дочекати омладину кад пође на скупштину. Ако омладинци у Београду не слушају „велику господу“, неће бити ни рада, и скупштина ће бити „растерана“. Због свега тога скупштину омладине требало би одржати у Новом Саду.⁸

Овако тешка осуда политичког стања и законитости у Србији свакако је лично Ђурино дело. Занимљиво је знати да ли је Стеван Д. Поповић случајно изостао као потписник овог чланка, или је избегао потписивање због овако оштрих речи у њему. Наравно, у Србији су пажљиво пратили писање „Заставе“, па је овај чланак Ђуре Љочића и његова друга убележен у црну књигу. И кад је стигла наведена молба за државну помоћ, тешко се могло очекивати повољно решење.

Министарство просвете је тек 7. новембра Ђурину молбу доставило Министарству војном на мишљење о Ђури као бившем питомцу Артиљеријске школе. Министарство војно је одговорило достављањем већ наведене копије уверења о деградирању и отпуштању Ђуре Љочића из ове војне школе. То је био лош знак; а оно што је неко оловком написао на истој копији је запечатило Ђурино надање. Ту је ово записано: „Сагласно с одговором г. министра војног, који је у канцеларији. Проситељу одговорено је, да због начина иступа из в. академије, и због тога што је писао напис јавно прстив правит.[ељства] у „Застави“ неможе добити благодeјаније.“ Ђура је 27. новембра лично примио натраг своје документе.

Поред других појединости о Ђури Љочићу које нисмо до сада знали или и сада не знамо, нисмо знали ни за његов лик. Није се наша никаква његова слика. Међутим, у заоставштини једне од Ђуриних кћери, недавно преминуле, нађене су две Ђурине фотографије баш из ових дана када је чекао одговор на молбу. На једној он је са братом Светозаром, и њу овде објављујемо; на другој су њих двојица у истој пози, а испред њих су остали чланови породице. Међу њима је сестра им Драга, будући наш лекар, а једна од особа сигурно им је мајка. Очева лика нема на слици. Слика саме браће била је посвећена њиховом другу „Павлу Шафариковићу“, управо Павлу Ј. Шафарику, кога налазимо касније као официра у Крагујевцу, у време „црвеног барја-

⁸ Застава, 1867, бр. 62, стр. 3—4.

чета". Снимљена је у Београду, код фотографа Христића. Посвету на слици исписао је лично Ђура.

Неколико година касније, видећемо, Ђура ће имати пред судом да одговара за штампарске кривице. Том приликом узет је и његов лични опис. Сравњењем фотографије и овог описа може се утврдити да је опис био веран. Он гласи: „Стаса средњег, косе плаве, очију плавих, носа обичног, образа дугих, бркова плавих мањих. Од одела носи капут од црног штофа, панталоне, шешир бели на глави.“⁹ Тако смо сада, уз помоћ ове фотографије и судског описа, добили Ђурин лик и знамо како је изгледао, бар у младим данима.

Поводом ове неуспеле Ђурине молбе за „благоејаније“ намеће се једно питање: како је Ђура могао да тражи помоћ од српског правитељства кад га је онако оштро напао у „Застави“? То исто важи и за друге чланове Уједињене омладине српске који су критиковали владу а од ње тражили или већ добијали помоћ. Стеван Д. Поповић је 1867. сарађивао у Цириху са бунтовним Ђуром Љочићем, као државни питомац, а већ идуће године добија место секретара у Министарству просвете; Светозар Марковић прима благоејаније а сарађује у Каљевићевој „Србији“ и губи државну помоћ тек кад је отворено напао правитељство; Владан Ђорђевић као државни питомац један је од најактивнијих чланова Уједињене омладине српске у Бечу, а губи помоћ тек кад је отишао у Русију на Етнографску изложбу без одобрења надлежног министра и тамо држа говоре са којима се српско правитељство није слагало итд. На постављено питање могло би се овако одговорити: српска влада је доста благонаклоно гледала на ове младе бунције, верујући да ће им с временом спласнути бунтовништво, што се најчешће и догађало. Тако је Степа Поповић могао да буде секретар министарства и да и даље сарађује у „Србији“ и одржава везе са Ђуром Љочићем. Чак га је Ђура молио да се заузме за штампање неког списка Светозара Марковића у „Србији“, што се види из једног Ђуриног писма упућеног Стеви Поповићу 10. маја 1870, а које је у приватним рукама. Влада је оштро иступала тек кад би који од њих претерао у својој критици упућеној влади. Ови млади критичари, пак, занети мишљу о добру и напретку свога народа, чврсто су веровали у исправност свога става и с правом су тражили да буду помогнути у спремању за рад на добро народа. Стога им је тешко било сазнање да их старији не схватају и сматрају их непријатељима народа и домовине. У том вртлогу супротних идеја свако је одређивао свој став према чврстини карактера: неко је одмах попуштао, као Стеван Д. Поповић и Владан Ђорђевић, који се убрзо извргао чак у љутог непријатеља Светозара Марковића; неко се опирао и притајивао до бољих дана; само најхрабрији су остајали отворено на мегдану, као што су то били Светозар Марковић, Мита Ценић, Никола Пашић, Пера Тодоровић, Пера Велимировић, Влада Љотић и још понеки. Наравно, и ови су, сем прве двојице, доцније ублажили своје опозиционарство. Сам Марковић је осећао значај овог напуштања борбе и на једном месту говори о појави да многи добри и напредни омладинци напуштају борбу и утапају се у постојеће стање идући за послом. — Видећемо како се у овоме понашао Ђура Љочић.

⁹ Архив града Београда, Суд вароши Београда, 1871, фасц. 1354/131.

Кад је добио негативан одговор на своју молбу за државну помоћ ради даљег усавршавања после свршетка Политехнике (новембар 1867), Бура Љочић се није обесхрабрио, већ се вратио у Швајцарску да поступи по свом плану. Међутим, он је осећао да тај свој план неће моћи да испуни без помоћи са стране. Стога је поновио молбу за државну помоћ, 26. јуна 1868. године, у којој износи како се до тада мучио да би се одржао и даље учис.

„Господину Министру Финанције и заступнику
министра просвете и црквених дела

Скоро навршују се три године, како ја долеподписани, у Цириху на Политехници инжењерске науке слушам. За све то време, помоћ сам добија[о] од сродника и пријатеља својих; и ако с муком, опет сам доведе дотерао. Али сад ево већ три месеца, како сам и од тих пријатеља и сродника сасвим остављен — у туђем свету и баш онда, кад највише посла и бриге имам, око спремања за други део дипломског испита. За то време обраћах се на све стране, где ма ког пријатеља знадох, да ми се сад на крају помогне — али одзива нигде не нађох. Ово ме скоро у очајање баши.

За то се у овој ужасној неприлици за мене, обраћам с овом молбом на Вас Господине Министре и покорно Вас молим, да ми за ово кратко време правитељствено благодејање издејствовати изволите, или ако то сад није могуће, а оно да ми се учинити изволи, бар таква помоћ, да дуг и трошкове око дипломског испита исплатим и још издржање до Септембра добијем, па ма и под тим условом, да доцнијег те паре државној каси вратим.

Ослонив се на дану реч, ја дођох овамо у туђину да дипломски испит још положим, ал кад људи дану реч не одржаше, са мнош не може другачије бити, но да се у овакву неприлику увући морадох. И да као Србин поштен останем, Ви сте Господине Министре само у стању, у томе ме подпором Вашом помоћи, и из ове неприлике извући ме.

Ја се у Вас Господине Министре уздам, да ћете ми ви у овој прекој нужди помоћи, и ако срећан будем, да ми правитељствено благодејање издејствовати изволите, онда бих био тако слободан да Господину Министру другу молбу поднесем, што се одлазка мога у практику тиче.

До знања стављам Господину Министру, да сам о Ускрсу први део дипломског испита добро положио и да сад радим пројект, који ми за тај испит дадоше и спремам се још за други део испита, који почиње на крају Јулија.

Овде прилажем и сведочанства моја, из којих ћете Господине Министре труд и успех мој видети.

Надајући се, да ће ми Господин Министар ову молбу испунити и да ће ми се што скорије помоћ послати, усуђујем се назвати

26 Јунија 1868.
у Цириху

Господину Министру
Финанције
покорни
Бура Љочић
Sieberggraben N 22
Zürich.“

Ова друга Бурина молба је, управо, вапај очајника за спас. И она прва је одавала Бурину покорност, а ова друга молба мало нас збуњује својом коленоприклоношћу. Тешко је извршити њену анализу и из ње прочитати право Бурино расположење. Према ономе што он жели да ради даље и према његовим поступцима после завршеног школовања, могло би се закључити да се он био притајио у политичкој акцији да би се заборавило оно његово иступање у „Застави“ 1867. и тако добио државну помоћ; а кад је са школом био готов, опет се вратио политици, тада већ стојећи чврсто поред Светозара Марковића.

Из ове молбе се закључује и то да он у првој молби за помоћ није изнео праву своју ситуацију: он је тамо прећутао да није још био дипломирао, већ је одмах говорио о пракси на терену. Сада се, пак, види да је он у Цириху учио три године, дакле, почев од јесени 1865, и да је тек у другој половини 1868. пошао на праксу.

Да се Бура заиста био повукао из политике, може бити доказ и то што је његова молба брзо повољно решена, и већ 1. јула Бура је био извештен да му је одређено 400 талира на годину као државном питомцу и да му се одмах шаље новац за два месеца. И не само то, него је он 19. јула тражио специјалну помоћ за учешће на једној стручној екскурзији ћака и професора Политехнике, и већ 23. јула је и ту помоћ добио.

Пошто је положио дипломски испит и ишао на поменућу екскурзију, Бура је требало да пође на праксу. Из текста овде наведене молбе може се закључити да је Бура добијао добре оцене, па стога, а и понет благонаклоношћу српске владе, већ 18. септембра исте године шаље нову молбу надлежном министру да му се одобри и регулише што треба за дужу праксу. Бурино гледање на тај проблем и његово надање да ће ускоро у Србији почети постављање железнице, изгледа, озбиљно су заинтересовали надлежне. Министар просвете је тражио мишљење од министра грађевина. Кад је овај добио накнадно тражен план и програм Буриног даљег усавршавања, дао је сагласност да се Буриној молби изађе у сусрет: Но, како се доста задржао одговор на ову молбу, Бура је 31. децембра 1868. молио непосредно министра грађевина да му изађе у сусрет и ту поновио своје мишљење о томе да ће Србији ускоро бити потребно да решава ове проблеме које он сада жели да студира у Швајцарској и Француској. — Да се Бура заиста нашао на висини као будући стручњак и инжењер у својој домовини, види се из следећих његових текстова:

„Господину Министру Просвете

Господину Министру просвете, познато је, да сам ја свршио ове године, своје те[ор]ијско изражање, на политехници у Цириху.

Да се и практички у струци својој изобразим, изабрао сам по најпре ово, што ниже Господину Министру саобштавам.

У кантону Берну има, да се, до који дан одпочне градити, железнички пут, којим ће да се састави Delle (на граници између Швајцарске и Француске) са Roggentruy-ом у кантону Берну. И како ми је директор тог рада дозволио да овде практикујем, то сам ја одма[x] и дошао овде, и већ радити одпочео, о чему овом прили-

ком Господина Министра извештавам; и чим се овде у свему извежбао будем, предложу Господину Министру, куда ћу даље да идем, и чиме ћу тад, да се занимам.

Што сам сада овај избор учинио, узрок је тај, што је овај предео одприлике онакав, као и у Србији, и што сам овде у Швајцарској, најлакше дозволење добити могао, да у раду овом учествујем.

Ја сам овде примљен као volontaire, т. ј. да без икакве материјалне награде радим; другачије и није могло бити, јер сам и ја рад, да што пре све могуће овде проучим, како бих, што пре могао даље ићи, да се, и у другој грани струке своје изобразим.

И како је ово такав посао, да на лепом времену на пољу, а на хрђавом у бироу радимо; како при том сав путни трошак морам сам да подмирујем; како ми даље није могуће, да с овом помоћу државном на крај изађем; и како се најпосле и другим питомцима, кад у практику еду, државна помоћ повишава: то се и ја усуђујем, извештавајући Господина Министра, уједно замолити га, да ми, док сам у пракцији државну помоћ тако повиси, како бих на крај изаћи могао, и како не бих принуђен био у дуг се завалити.

Најпосле, јављам Господину Министру и то, да ће ми, за практичко изражење, по програму, који сам по савету Г. професора Culmann-а направио, требати година и по, па зато и молим Господина Министра, да ми решити изволи, одобравали ми ово, како бих рад свој удесити могао. И ако би нужно било, да програм Господину Министру поднесем, то ћу учинити одмах, ако Господин Министар то од мене тражи.

У нади, да ће ми Господин Министар просвете, овај корак одобрити, и на ове моје две молбе повољним решењем одговорити, усуђујем се назвати

У Порантруи

18 Септембра 1868.

Господину Министру покорни

Бура Љочић, држ. питомца

Адреса ми је: poste restante

Porrentruy (C. Bern)

(Suisse)"

„Господину Министру просвете и црквених дела

На захтевање Господина Министра, шаљем му програм садањег и будућег рада свога у пракцији. Пре, но што сам се на овај програм решио, споразумео сам се са Г. професором Culmann-ом, Vorstand-ом инжинирског одељења, на савезничкој политехници у Цириху, и он ми је управо овај програм определио, и препоручио ми топло, да га и извршим, надајући се, да ћу тек тако доистно користити отаџбини својој.

Програм садањег и будућег практиковања мога, био би овакав:

Од 17 Септембра до конца ове године, ја бих остао овде у Порантруи, где бих пролао кроз све послове, при израђењу пројекта за железнички друм: Porrentruy—Delle. Па како ћемо с тим пројектом готови бити до конца ове године, и како ће се по казивању управитеља тог рада, само извршење овог пројекта по свој прилици на неко време одложити, то сам ја намеран данас свој рад продужити, а зато имао бих згодне прилике у Кантону St. Galen-у где је баш тад железнички друм у самом извршењу, и где бих ја могао наставити досадањи рад свој у пракцији. Пошто бих ту кроз све послове прошао, у истом кантону могао бих проучити и све

водене грађевине, ту већ извршене, и учествовати при извршењу свих нових грађевина на води, које се поправити и изнова подићи имају, услед поплаве, која ту скоро, тако јако, речени кантон снађе. Ту бих остати морао одприлике до маја 1869, а ако би по тамошњим околностима требало какве измене, то бих ја Господина Министра о томе одма[x] известио.

То би била практичко-техничка допуна у струци мојој.

Да овај избор оправдам, држим да ће довољно бити, ако Господину Министру кажем, да је Швајцарска по конфигурацији својој, Србији најподобнија, па зато и све грађевине у техничком обзиру у Швајцарској извршене, понајприје би се употребити могле у Србији. У кантону St. Galen-у по професору Culmann-у, грађевине против поплаве најдаље су напред отишле у целом свету, па како је и наша домовина честим и јаким поплавама изложена, које ју често опустошавају, то сам ја држао: проучити све мере, које би опустошење спречиле или бар умањиле, за дужност своју.

Даље, држећи, да ће нашој земљи требати својих људи, вичних у железничкој администрацији, кад се на железници у нас радити одпочне, то сам намеран да и њу проучим при повећем железничком друштву. За то, ја бих предложио Господину Министру, макоје железничко друштво у Паризу, а и време за то потребно; било би одприлике до Септембра 1869.

Кад и с тим готов будем, професор ми Culmann препоручује, да проучим техничке грађевине у Инглеској, као најнапреднијој земљи у том погледу. Он држи, да ће ми за то 4 месеца довољно бити. Тада бих ја на концу 1869 године сасвим готов био са изображењем својим на страни, и тад бих у Србију одма[x] дошао.

Подносећи овај програм Господину министру, надам се да ће га он одобрити и да ће ми по молби мојој повољна решења дати.

Најпосле, при извршењу овог програма, стараћу се, да прибављам сва дата, која ће нам доцније нужна бити у Србији, а надам се да ће ме и сам Господин Министар те цели ради и препоручити дотичном друштву, у ком ја практиковао будем.

Препоручујући се Господину Министру, усуђујем се назвати

13, 25 Новембра 1868.

Порантруи

Господину Министру

одани

Ђура Љочић

државни питомцац.

chez Mr. Gouvernon

Porrentruy (Suisse)"

Како је био доста закаснио одговор на ову молбу, Ђура ју је поновио али упућену министру грађевина, који је имао да да последњу реч.

Ово Ђурино пожуривање решења његове молбе било је излишно, јер га је Министарство просвете 30. децембра известило да му је молба усвојена, да је добио 500 талира до краја септембра 1869, али да му није одобрен пут у Енглеску.

Ђура је могао бити сасвим задовољан оваквим ставом и према њему и према његовим схватањима актуелних проблема Србије. У Министарству просвете и Министарству грађевина су неоспорно веровали да се Ђура Љочић изграђује баш у онаквог стучњака какви су Србији

тада били више него потребни. Његово зрело схватање и своје дужности као студента и свега онога што отаџбина очекује од њега одају личност која се озбиљно и с планом припрема за живот.

Даља преписка између Буре Љочића и српског правленија само потврђује овакве закључке. Пошто је завршио праксу у Швајцарској. Бура је 21. априла 1869. замолио надлежне да му пошаљу путне трошкове за пут у Париз, као што је већ било предвиђено његовим програмом из претходне године. У исто време затражио је и препоруку за једно од друштава француских железница, да би га лепше примили. Већ 5. маја Министарство просвете замолило је Министарство спољних послова да спремни ову препоруку за Буром Љочића. Министарство спољних послова се обратило француском конзулату у Београду за потребну препоруку и Министарство просвете је 20. маја о томе известило Љочића. Том приликом њему је речено да препоруку сачека или у Швајцарској, или да пође у Париз и тамо је сачека. За сваки случај, шаље му се и новац за тај пут до Париза. Он је пошао у Париз и отуда је већ 4. јуна послао своју адресу, молећи да му се што пре достави обећана препорука. Међутим, ова препорука никако није стизала Бури, те је он 15. јула морао да замоли Министарство просвете за измену његова програма.

То „путовање тицаће се: 1. морских пристаништа, 2. свију грађевина на Рајни (мостова, канала и корекције њене), 3. железнице Simplon-а, 4. Brennerbahn-а.

Да све ово видим, ја бих отишао на уток Рајне у море, одатле бих се навезао и уз Рајну отишао бих чак до извора њена; после бих прогледао железницу Simplon, и најпосле Brennerbahn.

Да све ово видим и да се у Србију вратим, требаће 1000 frs. Ако Господин Министар устражи, ја ћу му поднети рачун о целом путу, и извештај му направити.

Како је ово последња жртва, коју иштем од државе, и како ћу њоме много боље и држави и себи користити; то се надам, да ће ми Господин министар одобрити, да овако завршим своје бављење на страни, и да ће ми послати средства за то...“

Као и раније, Министарство просвете је 2. августа затражило мишљење од Министарства грађевина. Верујући да ће добити позитиван одговор, чак је предложило да се Бури за овај пут пошаље 1.000 франка. Но, Министарство грађевина је 29. августа ипак одбило Бурину молбу, наводећи да посета наведеним објектима не би користила домовини, већ Бури лично. Ова одлука је наговештавала промену држања Министарства грађевина према Бури. Можда је Бура претерао са својим захтевима, а можда се стварала и нека интрига око њега. Није ли на ово утицао и онај изостанак препоруке француског конзула у Београду за Бури лепши пријем код француских железничара? Можда је конзул, с обзиром на тадашњи режим у Француској, тражио ближе податке о Бури, дознао за оно његово писање у „Застави“ 1867. и одговорио да такве људе не може да препоручује својој земљи. Одговор на ово питање захтева даља истраживања.

Можда Бура овај негативни одговор на своју молбу и није у првом тренутку трагично схватио. Али, ускоро је имао прилику да се озбиљније замисли. Наиме, он је већ 13. септембра молио да му се новчано помогне за покриће издатака у послу који је већ био обавио:

„Препоруком ђенерала Morin-а директора Конзерваторијума у Паризу, добио сам дозволење од Compagnie du Nord, да проучим све грађевине извршене на новој железничкој прузи од: Laon-а преко Marle-а, St. Gobert-а, Vervins-а, Hirson-а, Anier-а до границе белгијске, у дужини 150 kil. m.

Па како сам с тиме већ готов, и како због двапут већих издатака, но што моје благодејање износи, не могу дуже овде остати, то сам принуђен ових дана вратити се опет у Париз.

Извештавајући о овоме Господина Министра Грађевина, усуђујем се замолити га и по други пут, да ми пређашњу молбу моју за пропутавање и повратак у Србију, одобрити изволи, како бих то што пре извршити могао...“

Из ове молбе дознајемо да је Бура већ тражио новац за повратак у земљу и овде ту молбу понавља. И шта се догодило? — Министарство грађевина је 16. октобра одбило и ову Бурину молбу и чак је од Министарства просвете, као надлежног за државне питомце, тражило накнаду од два цванцика, колико су износили трошкови око преписке са Буром. Ово је већ било превише. Бури је било јасно да су у Београду дунули други ветрови. Како ли је све то он сам тумачио? Срећа је његова што је већ био готов са студијама, иначе би се нашао у истом положају као и 1867. и 1868, када је живео од милости других.

Оставши без новца, Бура је морао 20. октобра да пошаље Министарству просвете телеграм у коме моли да му се достави путни трошак за повратак у домовину. Новац да му се пошаље у Цирих на адресу Пере Велимировића. Министарство просвете, чувајући исправан став према Бури, послало му је новац, а он је потврдио пријем новца 12. новембра 1869.

Баковање Бура Љочића овим је било завршено.

Али, из доба Буриног ђаковања ваља поменути још један пример његовог старања за добро домовине. Видели смо у његовој молби Министарству просвете од 17. септембра 1867. да он жели да припреми уџбеник за предмет Графијско рачунање, који би се користио у Србији. Бура је остао при речи, па је 13. марта 1869. Министарству просвете доставио текст готовог уџбеника са следећом молбом:

„Овом приликом шиљем Господину министру два своја рада: *Графијско рачунање*; *Упуство за рачуњачу*. Уз то шиљем један комад рачуњаче као екземплар.

Графијско рачунање. Да ово на српски израдим побуда је ово: Графијска Штатика, коју сам у Цириху на Политекници учио, јест врло нова, а и врло користна наука. Корист и практичност њена, тако је голема, да ће сви људи техничке струке, свуда, место рачунања, употребити коншструкцију, којом се много брже, удобније и боље до цели долази.

С обзиром на техничко стање у нас, с обзиром на то, да и нама ваља напред да коракнемо, то се и ја одвахих, да ову нову науку, мало по мало на српски израдим. Па као што је графијско рачунање прва помоћ графијској штатици, без

кога је немогуће разумети је, то и ја најпре тај део израдих, а доцније, надам се да даље наставим.

Упуство за рачуњачу. Од како се сам извезбах у рачунању са рачуњачом, увидех угодност и уштеду у времену, па ме то и побуди, да и упуство ово на српски израдим.

Ја се надам, да сам јасно написао, тако, да се, по њему, може лако научити рачунати са рачуњачом. Но ако се варама, то ћу у неколико лекција, кад се вратим, у стању бити, сваког научити да рачуњачом рачуна.

Моја би жеља била, да се оба ова рукописа што пре тискају, и да се у дотичне школе уведу. Користи су од обојих велике, не само за техничаре у нашој 'великој школи', но за реалке и занатлијске школе, и у опште за практички живот свију скоро грађана.

Па како сам сретстава немам, да ово тискам, а с претплатом, техничке ствари још у нас не пролазе: то се усуђујем оба ова рада послати Господину министру, и замолити га, да по прегледу, наредити изволи, да се обоје тиска, па по могућности и у школе уведе..."

Министарство просвете је Ђурин уџбеник одмах упутило Школској комисији да као надлежна за школске уџбенике донесе коначно мишљење. Комисија, на жалост, није се с писцем сложила да је потребно у нашим школама учити овај предмет; чак је рекла да је он „излишан“. За Упутство је, пак, рекла да „би оно одвраћало ученике од основног изучавања рачунице“.

Ово би било још једно Ђурино разочарање; и то прво у његовим намерама да после школовања буде од користи свом народу.¹⁰ Истина, Комисија је, враћајући рукопис Министарству просвете, тек 3. фебруара 1870, мало престилизовала свој став. У њеном одговору се каже да професор Коста Алковић мисли да би ово дело било од користи и „добити за нашу књижевност“; али, како у нашим школама нема тога предмета, „Комисија не може се у даљу оцену истога упуштати“. Ову одлуку је потписао нико други до творац првог модерног плана Београда, професор Велике школе, Емилијан Јосимовић. Ђура је примио свој рукопис 9. марта 1870. и ту се потписао само „Ђура“.¹¹

Поступак Министарства грађевина према последњим Ђуриним молбама из Париза и овај поступак Школске комисије према његовом уџбенику свакако нису били пријатна добродошлица Ђури при повратку са студија, на којима се тако прилежно спремао да ради за добро своје домовине.

СА СВЕТОЗАРОМ МАРКОВИЋЕМ

Познато је какву је живост унео у рад Уједињене омладине српске Светозар Марковић прешавши из Петрограда у Цирих, тада пун српских студената. Српски студенти нису били сви истог политичког схватања. Постојала је група која је заступала програм Бакуњина; насупрот њој била је група која је усвајала идеје Карла Маркса. Наравно, било је

¹⁰ Архив Србије, МПС, 1869. Ф. III, 643.

¹¹ Архив Србије, МПС, 1870, Ф. I, 130.

и ђака који су само учили и „гледали своја посла“. Светозара је, као што се зна, привлачио Маркс.

Немамо података како су се упознали Светозар Марковић и Ђура Љочић. Можда је Светозар читао оне Ђурине чланке у „Застави“ 1867. Можда су се и дописивали. У сваком случају, када су се срели у Цириху у мају 1869, њихови су односи били такви да су се могли договарати о најважнијим питањима у вези са њиховом даљом политичком активношћу. У писму другу Љубомиру Белимарковићу од 11. маја 1869. Светозар пише како је имао тајни састанак с Николом Пашићем, Пером Велимировићем и Ђуром Љочићем, који је тада пролазио кроз Цирих идући из Париза за Београд. На овом састанку је донета историјска одлука: да треба повести „борбу са либералима, проповедати нова начела, стварати нову радикалну партију“.¹² У оквир поменуте анализе идеја и активности Марковићевих свакако долази и ово стварање „радикалне странке“. Да ли је реч о радикалној странци каква се већ устаљивала на Западу, или је реч о странци која би у Србији имала оштро и радикално уклонити све старо и поставити нов поредак — у смислу Марксова учења? У вези са овим могли бисмо указати на писање Ђурина и Светозарова друга и сарадника Паје Михаиловића у једном писму Пашићу 1901: „Теби је добро познато како смо пре 20 [! 30] година нас неколико другова са покојним Светозаром отпочели радити на оснивању радикалне странке...“ На другом месту је прецизнији: „Међутим, радикалну странку засновали смо Светозар Марковић, ја, Ђура Љочић.“ Тај програм радикалне странке из 1871. је познат нашој науци, али њега нису потписали ни Светозар, ни Ђура (Паја јесте). То нису случајно урадили? Или су, као главни актери, намерно остали по страни? Или је нешто треће?¹³ Занети борбом против либерала у Србији, који су добрим делом били прихватили кнез-Михаилово гесло: Све за народ, ништа с народом! — и Светозар и Ђура су изrekli по једну мисао која би могла бити кључна у њиховој политичкој конституцији. Светозар је одобравао насилно обарање постојећег поретка, али је рекао и ово: „Ја не схватам и не могу никад да схватим оне социјалисте, који мисле да утврде социјализам — бајонетима! Они хоће да сви чланови друштва раде, а овамо морају за одржавање своје системе да држе једну нерадну класу. То су као и они либерали, којима треба диктатура да утврде слободу.“¹⁴ Љочић је краћи: „Како је јавност [штампа] најбољи лек против сваке злоупотребе, то ћу се и ја њоме послужити...“¹⁵ Неоспорно, тешко је ова схватања слободе организовања и слободе штампе уклопити у Марксову идеју о диктатури пролетаријата. Оваквих и сличних места има још код Светозара. Све то чини тежом анализу његових мисли, у којима се, можда, може наћи и противречности.

Пишући даље у истом писму о договору са друговима, Светозар Марковић каже да су одлучили да се о распусту састану и раде на програму странке, а најесен да коначно донесу „устројство дружине и про-

¹² Јован Скерлић, *Светозар Марковић*, Београд, 1910, стр. 30.

¹³ Јеремија Митровић, *Светозар Марковић у белешкама Паје Михаиловића*, Зборник Историјског музеја Србије, бр. 11—12, 119—120.

¹⁴ Светозар Марковић, *Целокупна дела*, Београд, 1893, св. VII, стр. 67.

¹⁵ Србија, 1870, бр. 12, стр. 48.

грам за рад“. Љочић је имао одмах да отпочне припреме у Србији за њихову планирану политичку активност.

Ово писмо Светозара Марковића даје податке о Ђурином кретању 1869. које ми овде нисмо изнели. Кад је било речи о оној препоруци француског конзула за Ђуру Љочића, говорили смо о могућим разлозима са којих се та препорука није могла Ђури дати. У Марковићевом писму налазимо још један могућ разлог. Он каже да је држао „тајни“ састанак са наведеним друговима; а с обзиром на то да је либерална влада у Србији имала врло добро организовану службу тајног обавештавања, с много вероватноће можемо закључити да се у Србији ипак схватило да је Ђура мировао док му је то требало, а да је сада обновио везе са бунтовницима, па се чак зближио и са Светозаром Марковићем. Ако је ова претпоставка тачна, онда је јасно зашто је Ђури Љочићу ускраћена она препорука за француске железнице и зашто је Министарство грађевина онако поступало према њему почев од средине 1869. године.

Кад је стигао у Београд, вративши се са школовања, Ђура Љочић се могао сматрати за оданог присталицу Светозара Марковића. Иако не знамо да ли су се састајали Светозар Марковић, Никола Пашић, Пера Велимировић и Ђура Љочић ради оног уговореног доношења плана за акцију, о чему је Марковић писао Белимарковићу, ипак можемо закључити да је Ђура остао у наведеном кругу око Светозара. Он је стигао у Београд у другој половини децембра 1869. и срећемо га у Каљевићевој „Србији“ већ крајем јануара 1870. У броју 12 он оштро протестује због алкавости београдске царинарнице, која му је затурила сандук са књигама који је он послао возом из Цириха средином децембра. Испред свог имена Ђура ставља реч „инжинир“. Још не знамо да ли је то већ ознака за његово званично занимање, или је то само академска титула. Но, како се Ђура поново обелоданио као противник либералне владе и присталица Светозара Марковића, тешко се може веровати да је он тражио државну службу, без обзира на то што је примао државну помоћ и што је жељно очекиван као стручњак. Могло се догодити и то да српска влада није ни желела да прими Ђуру као државног службеника. Ускоро ћемо наћи, видећемо мало касније, потврду да је Ђура остао ван државне службе, да је био само инжењер-предузимач: дакле, радио је приватно.

Кад је у „Панчевцу“ објављен познати „Предлог петнаесторице за организацију омладине српске“ у духу учења Светозара Марковића, међу потписницима налазило се и име Ђуре Љочића.¹⁶ А од три записничара на петој скупштини Уједињене омладине српске, у Новом Саду августа исте године, један је Ђура Љочић. На тој скупштини Омладина се поделила на умеренију и радикалнију струју. Ову другу је заступао Светозар Марковић. Ради јединства у раду, ипак се нашла форма за општу сарадњу, али не задуго. Већ у јануару 1871. Светозар Марковић пише Миши Димитријевићу да он и Ђура Љочић више не могу да сарађују са Омладином, да обустављају активност Омладинског пододбора у Београду, јер све што они предложе Главном одбору, увек се одбија.¹⁷

¹⁶ Панчевец, 1870, бр. 72/3.

¹⁷ Јован Скерлић, Светозар Марковић, Београд, 1910, стр. 50.

Када се баци општи поглед на активност Светозара Марковића и његових сарадника и сагледа колико и шта ко доприноси у тој активности, закључује се, без спора, да главни део пада на Светозара, било да је реч о писању, о организационим пословима или нечем сличном. Иако је ненаметљив и скроман, његова активност, мноштво његових идеја и снага његових закључака остављају дубоко у засенку све његове сараднике. То је случај и са Ђуром Љочићем. Он, сем добронамерности и спремности да одлучно сарађује са Светозаром, није могао, као публициста и идејни иницијатор, ни близу да се мери са њим. Зато га и видимо као издавача и одговорног уредника „Раденика“ 1871—1872, али у овом нећемо наћи његових чланака. Истина, можда их је било непотписаних, али то још није утврђено. За доказ да је Ђура сарадњу и уређивање листа био препустио Светозару без поговора могло би се узети и то што је у листу писано против железница у Србији — а то се Светозару не може одобрити — иако је Ђура баш железнице изучавао у иностранству и спремао се да ради на њихову постављању у земљи.

Ђура је као одговорни уредник „Раденика“ имао и непријатности са властима. Тако је једном био позван на одговорност по тужби Милана Миловука. У „Раденику“ 1871 (бр. 68) била је објављена критика на Миловукову *Кратку стилистику*, а кад је Миловук послао одговор на ову критику, Ђура га није објавио. Зато се Миловук обратио суду. Ђура је при ислеђењу изјавио да има 29 година, да је рођен у Шапцу а живи у Београду и да се бави „инжињерлуком“. Тада му је узет и лични опис, који смо у овом раду навели.¹⁸ — Затим, број 50 „Раденика“ је био забрањен. (Сачуван је само један примерак у Архиву града Београда.)¹⁹ Ипак, и ове и друге непријатности Ђура је лако подносио. Чак када је Михаило Никетић, уредник сатиричног листа „Враголан“, који је заступао Светозарове идеје, био осуђен због штампарске кривице, Ђура је примио уредничку одговорност и за тај лист.²⁰

Али, Ђурино заузимање око „Раденика“ није било само ове врсте. Ђура је са Пером Велимировићем новчано помагао лист, што је било од већег значаја за покрет него бити одговорни уредник листа.²¹

Овде се поставља питање: откуда Ђури новац да помаже чак један лист? — Ђура је, бавећи се „инжињерлуком“, одмах почео лепо да ради и зарађује, па је могао покрет Светозара Марковића и новчано помагати. Видећемо касније како је брзо расло његово богатство.

Ђура је толико био везан за „Раденик“ да је и становао у кући (Мите Величковића, сада Чика-Љубина бр. 5) у којој су биле редакција и администрација листа.

Међутим, Ђурина активност у Марковићевом покрету није се само на овом завршавала. Кад је отпочео акцију на оснивању произвођачких и потрошачких задруга, Светозар Марковић је организовање овог посла поверио баш Ђури Љочићу. Сачувано је једно Ђурино писмо од 10.

¹⁸ Архив града Београда, Суд вароши београдске, 1871, фасц. 1345/131.

¹⁹ Видети чланак М. Бјелице, *Забрана „Раденика“*, Зборник ИМС, бр. 11—12.

²⁰ Јован Скерлић, *Светозар Марковић*, Београд, 1910, стр. 51.

²¹ Ђура Љочић, *Отворено писмо гг. Николи Панићу и Петру Велимировићу*, Радник, 1881, бр. 153.

октобра 1872. упућено неком државнику (можда Блазнавцу), у коме моли овога да се заузме за одобрење рада столарско-браварске дружине. Ево тога писма:

11/10 1872, Београд

„Поштовани Господине!

Узимам част јавити вам, да је данас дружина столарско-браварска обратила се с молбом на владу и Скупштину порад тамо наведенога.

Од стране дружине поверено ми је да Вас у име њено умолим да настојите да јој се од траженога, бар штогод одобри.

Ја сам се у своје време с Вама лично о томе разговарао, и ви сте ми саветовали, да ту ствар изнесемо пред Скупштину.

Ево по вашем савету и учинисмо.

Ви сте Господине пријатељ домаћој индустрији, њеном подизању и развињу, с тога се дружина нада да ће те и код Скупштине и код владе бити за то да јој се молба испуни, а зато ће вам дружина вечито бити благодарна.

Поред овога усуђујем се јавити вам, да је моја сестра већ у Цириху, где ће медицине учити. И то вам је ствар позната. С тога би вас молио, да подејствујете, да се одобри давање благодјења и женскињу; ви знате да је наше стање слабо и да ће нам немогуће бити за сво време њеног школовања трошкове издржати.

Држим да ми ово не ћете одрећи, а зато ћу вам бити обвезан.

С поштовањем
Бура Љочић“²²

Ово Бурино писмо нисмо у стању да коментаришемо у потпуности. Зато ћемо само скренути пажњу на неке чињенице: прво, откуда тако близак Марковићев сарадник овако општи са једним либералом на власти? Затим, зашто Бура овде говори о свом слабом имовном стању а има новаца да помаже „Раденик“? Најзад, какви су то његови односи са људима на власти кад их моли за једну приватну услугу — у ствари, новчану? И не само то: целој овој загонетки додајемо и оно што је Милан Ђ. Милићевић забележио у свом дневнику под 8. III 1872, дакле, још док је Бура издавао „Раденика“. Милићевић каже да је био у посети Блазнавцу и да му је овај рекао како је „Љочић био ту“ и молио „за неку новчану“ помоћ, али му је Блазнавац није дао као издавачу листа који критикује владу.²³ Ако је Блазнавац истину рекао, цео случај постаје замршенији. — Нека ова питања за сада остану без одговора док се не нађу нови подаци који ће боље осветлити целу ствар и Бурин лик јасније оцртати.

Када се нико томе није надао, Бура је одлучио да се удаљи од својих другова и напусти политички рад. Откуда та одлука? Ми немамо докумената који би о томе нешто више говорили. Пишући о забрани „Раденика“, Михаило Бјелица мисли да се Бура почео бојати вла-

²² Писмо у приватном поседу (збирка Радослава Перовића).

²³ Архив САНУ, бр. 9327/4.

сти и да је Светозар Марковић већ крајем 1871. спремао потребне уредничке документе да преузме уредништво листа.²⁴

Ми мислимо да није у питању Ђурино зазирање од власти, јер се, рекли смо, примио уредништва „Враголана“ баш кад му је уредник био осуђен. Сматрамо да је Ђура, ипак, хтео да се посвети само „инжињерлуку“, који му је био добро пошао. Он на једном месту, после 10 година, каже да је од „Раденика“ одустао „чим сам дознао да су моји почели да шурују са ондашњим власницима [властодршцима]“.²⁵ То није немогуће, мада ово захтева дубље испитивање; али, биће да је Ђури то „шуровање“ само дошло као згодан изговор. Осим тога, ако је Блазнавац говорио истину Милићевићу, није ли баш Ђура „шуровао“ са властодршцима, спремајући се за други, уноснији посао?

О растанку Ђуре Љочића од „Раденика“ писао је и Мита Ценић. Он истиче да „Светозар Марковић у друштву са Ђуром Љочићем покрену чисто социјалистички лист „Радник““. Из круга око овог листа издвајао се баш Светозаров брат Јеврем, који је Ценићу говорио да њихов покрет у основи није за социјализам. Јеврем је нагињао радикалима, што је Светозару тешко падало. Кад је „Ђура Љочић објавио да ће напустити лист“, поставило се питање његова наследника. Предлог да му наследник буде Стева Милићевић није одобрио Светозар, већ је предложио Николу Пашића. Томе се, пак, успротивио Ценић са неколико другова и они замоле Ђуру да лист не да Пашићу. Чувши ово, Светозар да пристанак да Милићевић замени Ђуру на месту одговорног уредника.²⁶ Ово Ценићево казивање о Јевремовом ставу, а о томе се зна и са друге стране, може се односити на ону лабилност људи око Светозара Марковића која је утицала на Ђуру Љочића да се удаљи од њих и од „Раденика“.

СА МИТОМ ЦЕНИЋЕМ

Ђура Љочић је остао ван политике пуних 10 година. За то време бавио се инжењерско-предузимачким пословима и све брже увећавао своје богатство. И као што је наједном одлучио да напусти лист „Раденик“ 1872, тако је 1881. неочекивано одлучио да га обнови, дајући опет свој новац за то. Наравно, за протеклих 10 година у Србији су се многе ствари измениле. Либерали више нису били снажни као раније; штампа је имала нешто боље услове, а радикали су створили своју странку, основали свој лист „Самоуправу“, упорно доказујући да су они настављачи идеја Светозара Марковића. Управо та тврдња подстакла је бивше Светозарове сараднике, који нису новој странци признали право да свој програм изједначује са програмом Светозара Марковића, да покрене „Радник“, који је престао да излази убрзо по Ђурином напуштању функције његовог одговорног уредника. Тако су се наша два листа — нови „Радник“ и „Самоуправа“ — један према

²⁴ Михаило Бјелица, *Забрана „Раденика“*, Зборник Историјског музеја Србије, бр. 11—12, стр. 130—131.

²⁵ Ђура Љочић, *Отворено писмо Г. Милутину Гарашанину министру унутрашњих дела*, *Радник*, 1881, бр. 153.

²⁶ Мита Ценић, *„Радник“ и „Самоуправа“*, *Радник*, 1881, бр. 12.

другом у љутој завади око тога ко од њих заступа идеје бившег им заједничког учитеља Светозара Марковића. Ти полемички окршаји између две завађене групе Светозаревих ђака и настављача његових идеја нимало им нису служили на част. Најтеже је било то што су једни друге називали денунцијантима и узајамно се оптуживали да примају новац од владе. Неки пут су злонамерност и лаж биле толико очигледне да се сваки частан човек морао питати да ли људи смеју овако да поступају ако већ желе да их јавност схвати као озбиљне политичаре и јавне раднике. Мислимо да радикалима ондашње писање „Самоуправе“ о „Раднику“, нарочито чланци Пере Тодоровића, није увећавало углед у народу.

Једина корист од ове грубе препирке јесу подаци који се односе на излажење ранијег и овог новог „Радника“.

„Самоуправа“ је почела да излази пре „Радника“ и у бр. 35 (од 21. марта 1881) донела је вест у виду рекламе да 1. априла почиње да излази лист „Радник“. У току поменуте полемике Ценић је, у 145. броју „Радника“, у чланку *Ко је продан?* писао да га је „омладина натерала“ да издаје лист, а како је још пре појаве „Самоуправе“ Ђура Љочић говорио о обнови „Радника“ и предузео организационе послове, лако су се договорили да заједнички покрену лист и да то буде „Радник“, као што се звао лист пре 10 година.

Како су Љочић и Ценић, један одговорни уредник а други уредник и главни сарадник, на свом листу означили III годиште и тиме лист обележили као наставак ранијег „Радника“, радикали нису могли остати равнодушни. Стога је „Самоуправа“ у бр. 43 објавила чланак бившег уредника „Радника“ Стеве Милићевића, сада радикала, о напредним листовима у Србији почев од „Раденика“ 1871 (наслов је био: „Самоуправа“ — „Радник“). Поред осталог, Милићевић је ту рекао да је бивши „Радник“ уређивао Ђура Љочић, али га је напустио, јер га је то „скупо стајало“. Ђура је напустио и лист и „његов правац, и сваки рад на политичком пољу“. И како је он, Милићевић, наставио уређивање „Радника“, логично је било да покретачи новог листа, ако хоће свој лист да вежу за бивши „Радник“, морају од Милићевића да траже сагласност. Тако је отпочео ватромет ружних речи између завађених другова.

Не води ничему пратити ове нападе и одговоре од броја до броја. Из свега тога извлачимо оно што је важно за историју новог „Радника“ и за биографију Љочићеву. Један од радикалних дискусаната, у бр. 122 — 124 „Самоуправе“, поред осталог, каже да је Ђура од априла до октобра издао за „Радник“ 2.572 динара, што је знатна сума, па наставља: „Има ли кога који познаје кифту [џифту] Ђуру, који зна његову грамзљивост за паром, његово газдовање по општини, његов лом и вашар по Управи фондова при посредовању за добијање новаца — па опет да може веровати да је Ђура из свога џепа дао толики новац! И то знате за шта? — Да се издаје један политички социјалистички лист. Љочић и политика! Љочић и социјализам! О света иронијо! И после 10 година гробног ћутања, но што рекох, после 10 година грђења свега што се у Србији назвало социјализмом, после 10 година енергичног и крупног џифтисања, на један пут јавио се Љочић на површину. И да

је бар за што друго, већ баш да из свог џепа плаћа дефиците једнога социјалистичкога листа. Ко у то може веровати? Ми вала 'јок' и три пут 'јок'."

Са радикалима се рвао Мита Ценић, али у два маха и Ђура се латио пера. Кад му је речено (чланак Пере Тодоровића у бр. 52 „Самоуправе“) да од владе прима паре за лист, он је у бр. 153 „Радника“ прво замолио министра унутрашњих дела Милутина Гарашанина да одговори да ли је заиста њему, Ђури, давао новац за лист; друго, позвао је Николу Пашића и Перу Велимировића да му одговоре да ли „Самоуправа“ све оно против њега пише са њиховим знањем. Ту, у потпису, испред имена, ставио је „ваш некадашњи“. — Одговор није добио.

Како је Ђура 1872. изненада напустио први „Радник“, тако је учинио и са другим. Зашто? Због односа са радикалима? -- Можда. Или због своје инжењерске пословности? — То, пре свега! Где је истина? Тешко је одговорити.

Растанак са „Радником“, управо, престанак „Радника“ 1881, текао је онако као што је објавила Ценићева „Борба“ 1882, у бр. 1 и 2. Покрећући „Борбу“, Ценић је у уводнику првог броја објавио да га је 29. децембра 1881. Ђура Љочић писмом известио да више неће издавати „Радник“ и да не дозвољава да га и други издаје. Љочић је у свом писму написао и то да је био одредио 250 дуката као помоћ листу, а морао је издати 500 дуката само од априла до септембра. Такође је замерио Ценићу што се кандидовао за народног посланика. На крају је обећао помоћ Ценићу ако покрене нов лист и тај буде био по Ђуриној вољи.

Ђура није био задовољан овим препречавањем његовог писма, већ је захтевао да га Ценић верно објави. Он је то и урадио у другом броју „Борбе“.

Са овим Ђура Љочић је заувек сишао са историјске позорнице.

ЗАБОРАВ

Даљи живот Ђуре Љочића, дакле, нема везе са политичком историјом, али је тај живот био толико буран, на њему су се преламали толики одсјаји ондашњег београдског живота, више ружни него лепи, да је велика штета што Љочић, са својим потхватима и поступцима, међу савременицима није нашао свога Балзака. Овде није место за тај роман. А и судбина архивских докумената везаних за Љочићеве подвиге отежава дубље улажење у једно заплетено клупко, јер је нека невидљива рука те документе најчешће уклањала, или невешта рука погрешно сврставала. Љочић је у току живота правио два тестаментa; ниједан није сачуван. Нешто су нам помогли деловодни протоколи и њихови регистри — кад их има — по којима смо могли да видимо бар основне црте онога што се збивало. Ми ћемо, дакле, целу причу скратити, прво да бисмо довели Ђурин животопис до краја, а, друго, да бар донекле укажемо на оно време када се у Београду брзо уздизала нова, пословна класа трговаца, фабриканата, кућевласника, предузимача, бесомучно борећи се за свој простор, газећи једни преко других. А над свим тим

срећницима или очајницима висила је Управа фондова као Дамоклов мач, дајући им кредите, али и гурајући их без милости под лед ако би застали у њиховој отплати. Како су млади радикали — и Бура са њима — имали право када су у свој први програм 1871. унели и захтев: Управу фондова укинути!

Наше тврђење да се Бура Љочић из политике повукао због својих инжењерских послова, можда, налази потврду и у овом огласу: „Технички биро објављује поштованој публици да ће примати израђивање планова, надзиравање над подизањем грађевина, прављење предрачуна, контролисање — експертисање — туђих планова и предрачуна и давање савета у техничком погледу. За уредно обављање ових послова умерено ће наплаћивати и солидно ће свакоме бити на услузи. — Обратити се на мене у канцеларији стол[арско]-браварске дружине. — Б. Љочић и дружина.“ Овај оглас је објављен у листу „Јединство“,²⁷ у коме је мало касније изашао онај познати напад Владана Ђорђевића на Светозара Марковића и његов покрет. Кад је у августу исте године у Вршцу држана скупштина Уједињене омладине српске, Бура Љочић јој је послао само поздравни телеграм, јер је био „послом препречен“ да лично присуствује, иако се на скупштини била битка за победу Светозаревих и Буриних предлога за даљи рад Омладине.

Немамо података о томе какве је све послове Бура обављао, иако се то донекле види из наведеног огласа. Али, свакако је то био посао инжењера-предузимача, који се подизањем зграда бавио и као инжењер и као предузимач, што потврђује и његов потпис. Посао му се тако брзо развијао да је почео узимати кредите код Управе фондова ради подизања већих грађевина. У наведеном нападу „Самоуправе“ на Буру помиње се извесна његова улога у Управи фондова при додељивању кредита другим лицима; но, не види се јасно о чему је реч. Бурино се богатство брзо увећавало, па је већ после неколико година (можда 1878) купио ресторан „Париз“ на Теразијама (срушен после другог светског рата) и имаће до угла (од данашњег хотела „Касине“ до апотеке на углу — бивша „Шишкова кафана“). Имао је и других објеката. После изласка из Величковићеве куће становао је у Господар-Јевремовој улици бр. 6, где је и његова сестра Драга као лекар обављала своју праксу. Негде око 1887. његова непокретна имовина се ценила на 626.000 динара, што је за оно време представљало огромно богатство.

Међутим, у то време ово богатство готово већ више није било Бурино. Наједном, Бура више није могао да отплаћује кредите, није могао да враћа ни приватне дугове, а баш у то време изгубио је знатну суму због пада издатих му банчних обезбеница. Са овим незгодима поклопиле су се и његове породичне невоље. Наиме, Бура се био оженио још у Цириху лепом и добром Емом. Њихов брак је био срећан и имали су четворо деце. Један син је рано умро; други је учио у Русији и тамо је око 1910. умро као инжењер; две кћери су се удале и имале деце. Једна је с мужем дуго живела у Русији и отуда је дошла тек 1929. — Са оваквом породицом и оволиким богатством Бура је

²⁷ Јединство, 1871, бр. 26. На овај оглас указао ми је Драгић Качаревић.

имао све услове да буде срећан. Но, догодило се обрнуто. Не знамо како, тек између Ђуре и његове супруге настала је неслога. Он је, иако је имао већ око 50 година, ушао у неке љубавне авантуре и почео разбацивати свој новац. У листу „Домовина“, који је издавао Лаза Комарчић, изашао је чланак под насловом *Лудо задужење*, у коме се износи како је Ђура Новосађанки Саринки Димић издао облигацију на 200.000 динара (колико је износила трећина његовог богатства). Чланак се завршава речима: „Ово је нешто више него и само лудило; па је опет летос ова оваква личност чинила ефекте у публици кад је у 'Дневном' листу нападао на карактер поштених људи.“²⁸

Притиснут са свих страна потраживањима поверилаца, остављен без кирије од својих локала, која је ишла на отплату дуга Управи фондова, Ђура се упињао из све снаге да се спасе беде, из дана у дан молио да му се помогне. У молби министру привреде (да му он помогне код Управе фондова) каже: „Доведен сам у теснац и велику опасност, да изгубим све што сам 20 година мога рада стекао.“

У овој невољи, осећајући трагичан крај, ипак се сетио своје породице и осигурао ју је на 60.000 динара. Но, и то је пропало, јер није могао да уплаћује месечне износе, иако му је неко време ближа родбина у томе помагала.

Супруга, видећи да нема спаса за мужевљево имање, одлучи да се обрати суду и замоли да се њеном мужу одреде стараоци као „распикући“. И заиста, средином 1889. Ђури су одређени стараоци: његов рођени брат Светозар, професор Војне академије, и Арса Јовановић, правозаступник у пензији. Светозар је све чинио да спасе Ђурину имовину. Сачувано је једно његово писмо од 23. мата 1892. министру народне привреде, у коме се отворено и поштено објашњава Ђурин случај: „... дуг и несагласност у кући у тако тешким приликама сломили су Ђурину сву енергију духа и присебност. Ђура је подлегао страсти разврата блудног, и може се рећи пропао, јер је услед овога и за спас фамилије судским путем оглашен за распикућу.“ Све ово је тешко деловало на Београђане, изазивајући, наравно, осуду Ђуриних постука. То је дотле ишло да су писари деловодних протокола, уводећи какву Ђурину молбу, жалбу, захтев и сл., поред његовог имена, уместо оног некадашњег „инжењер овдашњи“, сада писали „распикућа“. Да, баш тако стоји у деловодницима и њиховим регистрима из година 1889—1890!

Ђурина имовина није спасена. Поред личних поверилаца, јавила се са својим захтевом и она Саринка Димић из Новог Сада. Али, Управа фондова имала је предност пред свима. Што се тиче покретне имовине, покућанства, изгледа да ју је Ђура спасао 1888, али је она, на крају, ипак распродата 1890. године.

Тако се над Ђуром Љочићем склопио потпуни мрак.

Но, наједном, 1891. године Ђура Љочић се налази на служби у Министарству грађевина — у одељењу за грађење и одржавање железница, са звањем „цртача“. Свакако се неко од његових бивших пријатеља, можда баш Пера Велимировић, као најближи по струци, на-

²⁸ Домовина, 1889, бр. 99.

шао побуђен да му обезбеди бар какво-такво ухљебље. Тако се Ђура нашао на послу за који се озбиљно спремао пре толико година. Али, само као „цртач“.

Опет, изненада, Ђура се изгубио са хоризонта. Неки трагови воде ка Аранђеловцу, одакле је тражио пасош ради путовања у иностранство. И све тако до 1906, када га „Шематизам Краљевине Србије“ уводи у списак службеника опет Министарства грађевина, али сада као „инспектора II класе“. На том месту је остао све до 1910. Једно време била му је поверена изградња пута Пожаревац — Петровац на Млави. Одатле је тражио пасош да води жену лекару у Беч. То је била његова друга жена, Анђа. Вероватио због старости, Ђура је напустио посао и у 1911. години нема га више у „Шематизму“.

Умро је 15. јуна 1915. у Београду, у Цариградској улици (сада Ђуре Стругара) бр. 10.

Али, смрћу Ђура није нашао свој мир. Кад се завршио рат, његова удова Анђа, и то тек 3. априла 1922, пријавила је надлежном суду да је њен муж умро у 72. години живота, да је оставио тестамент и моли да се образује маса и реши питање наслеђа његове имовине. Како нисмо нашли датум Ђуриног рођења, онај податак о старости дат пред судом 1871. и овај овде указују да је Ђура рођен 1842, вероватније 1843. године.

Питање наслеђа Ђурине имовине, коју је он, свакако, поново стекао пошто је ступио у државну службу, а ту треба да буде и његов виноград са кућом негде на Топчидерском брду, више пиваре, отегло се све до 1926, можда и даље. Кад се буду пронашли документи о овом спору, знаће се и шта је све Ђура оставио и шта је радио последњих година, а пре свега, дознаћемо датум рођења, име родитеља и — где му је гроб.

DJURA LJOČIĆ

Le nom de Djura Ljočić était peu connu dans notre société scientifique, malgré le fait qu'il avait été l'un des collaborateurs les plus intimes de Svetozar Marković. Des documents nouvellement trouvés dans nos archives découvrent l'image de Ljočić sous plusieurs aspects, mais mettent surtout en évidence l'époque de ses études. Né à Šabac en 1843 il entra à l'Ecole Militaire de Belgrade qu'il dû quitter à cause de son esprit libéral en dépit d'avoir été un bon élève. Il alla donc à Zurich et termina là-bas l'Ecole polytechnique. S'intéressant aux chemins de fer il compléta son savoir, au cours et après ses études, auprès des chemins de fer suisses et français. Membre actif de l'Union de la Jeunesse serbe, en amitié avec Svetozar Marković, il devint son collaborateur en Serbie et publia le journal „Radenik“ (1871—72), qui fut le premier journal socialiste dans les Balkans et qui diffusa les idées de Svetozar Marković. Pourtant Ljočić bientôt se consacra complètement à son travail technique d'ingénieur avec plus ou moins de succès, en s'écartant de la politique. En 1881 il ranima le journal pour un court délai de temps, mais l'ancien élan n'y était plus, d'autant plus que Marković était déjà décédé. Ljočić est mort à Belgrade en 1915 ne participant plus à la vie politique.

Jeremija D. Mitrović



Ђура Љочић са братом Светозаром (офиширом) 1867. године